

TINGVALLAGYMNASIETS HISTORIA

av Lektor Karl-Åke Mossberg

Tiden före 1700-talet

Den 5 mars 1584 utfärdade hertig Carl, Värmlands hertig, sedermera Carl IX, stadsprivilegier för Tingvalla, Värmlands då förnämsta tings- och marknadsplats. Den nya staden med 150 invånare blev efter honom kallad Carlstad. Snart nog byggdes på hertigens befallning ett skolhus. Denna skolbyggnad av trä i två våningar, sannolikt färdig 1586, var belägen ungefär på Stadshotellets område vid älven med kyrkan och rådhuset som närmaste grannar.

Undervisningens syfte var liksom i landets övriga skolor att meddela kyrklig-klassisk kunskap och bildning. Skolans uppgift var att förbereda för inträde i gymnasium på annan ort. Lärarpersonalen utökades efter hand. Dessa lärare hade lön genom den s.k. sockengången, dvs de fick vända sig till olika socknar för att erhålla frivilliga bidrag till sitt uppehälle. På samma sätt fick även lärjungarna dra sig fram. Först år 1780 förbjöds den.

Ett mycket betydelsefullt steg i utvecklingen tog Karlstads lärdomsskola i och med att superintendentsätet flyttades från Mariestad till Karlstad 1647. Den förste superintendenten (biskopen) Sveno Elfdalium, född 1588 i Älvdalen (Ekshärad m fl socknar) tidigare både elev och rektor vid Karlstads skola, hyste ett speciellt intresse för skolan.

Han lät uppföra en byggnad av sten i stället för det gamla och förfallna skolhuset av trä. Vid slutet av 1600-talet uppfördes en särskild gymnasiebyggnad. Framför allt ville Elfdalium ha ett fullständigt gymnasium i den nya stiftsstad i likhet med det av Rudbeckius grundade gymnasiet i Västerås 1623, Sveriges äldsta. Elfdalium ordnade undervisningen inom skolans högsta klass, den så kallade rektorsklassen, så att den sköttes av fem lärare liksom i andra gymnasier och fick samma omfattning som i gymnasierna. Efter avslutad skolgång i högsta klassen kunde därmed eleverna vinna inträde vid universiteten.

Lektorstiteln, som redan tidigare framträtt i skolan, blev småningom den vanliga för rektorsklassens lärare, och denna klass övergick därmed till gymnasium. Någon officiell bekräftelse från högre ort är ej känd, men i en kungl. resolution av den 13 oktober 1675 kallas Karlstads skola gymnasium. Elfdalium hade då gått ur tiden 1666 men anses som skaparen av Karlstads gymnasium. Hans bildstod utanför Domkyrkan restes 1929, och på den ena sidan av sockeln kan man läsa "Gymnasium condidit" (han grundade gymnasiet).

Länge var detta gymnasium det enda i stiftet, först under innevarande århundrade tillkom andra gymnasier i provinsen. Om undervisningen i Karlstads lärdomsskola och framför allt om djäknarnas (elevernas) levnadsförhållanden får man veta mycket genom en dagbok av Petrus Magni Gyllenius (1622-1675). Gyllenius genomgick skolan och var sedan lärare där några år. Två gator på Sundsta är uppkallade efter Elfdalium och Gyllenius. Tack vare Gyllenius känner vi antalet 1648. Skolan hade då 142 elever, varav 39 i rektorsklassen.

1700-talet

Från Elfdalians tid hade man sålunda i Karlstad en nederskola, så kallad trivialskola med tre klasser i stället för de vanliga fyra. Det fanns visserligen en fjärde klass, den så kallade apologistklassen, som ej räknades till den egentliga skolan, flyttning därifrån till övriga klasser medgavs ej, den var avsedd för barn, "som egentligen ej ämnas till studier". Högsta klassen, rektorsklassen, var ombildad till gymnasium.

Skola och gymnasium hade ursprungligen gemensam rektor. Först år 1772 inrättades en fjärde klass, och en särskild rektor för trivialskolan tillsattes. Rektorsämbetet för gymnasiet gick i tur mellan lektorerna och innehades ett år i sänder, en ordning, som bestod till år 1849. Ämnen och undervisningsmetoder var i stort sett desamma som på 1600-talet.

Skolväsendet avsåg huvudsakligen att dana ungdomen för kyrklig tjänst. Lärarbefattningen var en språngbräda över till någon prästerlig tjänst. Enligt 1724 års skolordning fick lärarna vid Karlstads skola rätt att räkna dubbla tjänsteår vid ansökan till prästtjänst, och det föutsattes också att de efter sju à åtta års tjänstgöring - ibland ännu längre - skulle vara "ur oket släppte", en ordning, som ägde bestånd till 1849.

De ämnen, som lästes, var de klassiska språken, hebreiska, historia, geografi, matematik och kristendom. De moderna språken förekom ej på schemat. Skolpojkar kallades alltjämt djäknar på grund av bisysslan som kyrkodiakoner. Vi påminns än i dag om ordet genom det så kallade Djäknefältet, en idrotts- och lekplats nordost om Herrhagen. Den fick skolan genom en donation 1758. Ända in på 1880-talet tågade eleverna dit, så kallad platsgång, i maj månad för att roa sig med friluftsläkar.

Efter den stora branden 1752, som förstörde nästan hela staden jämte skolhuset nere vid älven, beslöt man förlägga det nya skolhuset till en tryggare plats, nämligen på Lagberget. Dit hade kyrkan redan förut flyttat och blivit invigd 1730. År 1759 invigdes den nya skolbyggnaden av superintendenten Nils Lagerlöf, som gav den namnet Gymnasium Adolpho - Fredericianum med lokaler för trivialskolan och gymnasiet. I den åttkantiga tornbyggnaden fanns ett observatorium, som dock kom att användas mycket litet. Detta torn har givit byggnaden, numera förklarad som byggnadsminnesmärke, dess karakteristiska stil. Ritningen till den nya byggnaden var uppgjord av tidens ledande arkitekter i Sverige överintendent Carl Hårleman och dennes efterträdare C.J Cronstedt.

1700-talet utmärktes av ett livligt intresse för de naturvetenskapliga studierna. Det är ju också Carl von Linnés tidevarv. Denne besökte Karlstad 1746, och i sin Westgöta-Resa 1747 berömmar han Karlstads vackra gymnasium och skola vid älven men säger sig sakna ett lektorat i naturvetenskapliga studierna. Först på 1790-talet fick Karlstads gymnasium ett sådant lektorat. Uppgifter om lärjungeantalet under 1700-talet saknas för ett stort antal år. Enligt en uppgift 1765 hade hela skolan 189 elever, varav 73 på gymnasiet. Under mer än ett sekel eller intill 1870 var denna byggnad, numera kallad Gamla gymnasiehuset, det förnämsta lärdomsstället för Värmlands studerande ungdom, bl. a Erik Gustav Geijer, F.A. Dahlgren, förf. till sånglustspelet "Värmlänningarna", Anders Fryxell, Värmlandsvisans författare.

1800-talet

1800-talet kännetecknas av en rad skolreformer. Behovet av kunskap i moderna språk hade blivit alltmer kännbart, undervisning i naturvetenskapliga ämnen ökade, något som reformivraren biskop Agardh i Karlstad särskilt verkade för. De klassiska språken fick minskat utrymme.

Enligt kungl. cirkulär 1849 borde skolorna ge en modern skolbildning och allmänt medborgerlig bildning. Gymnasierna, lärdoms- och apologistkolor sammanslogs till högre allmänna läroverk med en gemensam rektor för hela läroverket. Därmed var stiftsgymnasiernas tid ute. Hittills hade lärarna utnämnts av domkapitlet efter avlagda prov. De tillhörde i allmänhet prästeståndet, lektorerna satt i domkapitlet. Eforerna (biskoparna) efterträddes av rektorerna som läroverkets verkliga styresmän. Den förste rektorn i Karlstad för det förenade läroverket var Johan Anton Millén åren 1850 - 1859, varefter han blev biskop här. Föreningen mellan skola och gymnasium genomfördes i Karlstad först 1853. Vårterminen 1858 kommer första gången benämningen "högre elementarläroverk" och först vårterminen 1879 "Karlstads högre allmänna läroverk".

En viktig förändring i skolans organisation var, att studentexamen överflyttades från universiteten till läroverken. I Karlstad hölls den första studentexamen vårterminen 1864, då sex abiturienter godkändes. Elevantalet steg oavbrutet. Vårterminen 1865, sista terminen före den stora branden, som utbröt 2 juli detta år och förstörde nästan hela staden, fanns 327 elever. Uppförandet av en ny läroverksbyggnad blev därmed en nödvändighet, även om gamla gymnasiebyggnaden skonats av branden. Ritningen uppgjordes av två i Karlstad bosatta arkitekter P.G Sundius och C.J. Westergaard. Byggnaden uppfördes i gotisk stil och blev färdig 1869 liksom gymnastikhuset.

Den högtidliga invigningen ägde rum den 2 april 1870. Kl. 11 f m avgick processionen, företrädd av skolans ungdom och lärare, under klockringning från domkyrkotornet från det gamla gymnasiehuset till nuvarande aulan. Det var en lysande samling med ecklesiastikministern F.F. Carlsson, eforus biskopen Anton Niklas Sundberg (sedermera ärkebiskop), landshövdingen C.R. Ekström, stater och kårer, magistraten, stadsfullmäktige, flera av stiftets prästerskap och lärare vid dess övriga elementarläroverk m fl. Vid inträdet i aulan uppstämde den på läktaren placerade orkestern en festmarsch. Så fick man lyssna till festkantat, författad av läroverkets rektor Johannes Wallinder, musiken komponerad av musikdirektör J.A. Nilsson. Hymnen sjöngs av skolorngdom. Högtidstalet hölls av biskop Sundberg. En vacker dikt å ungdomens vägnar utdelades vid invigningen. Den var författad av en lärjunge i gymnasiets avgångsklass. Han gav uttryck för vad många kände i avskedets stund från det gamla gymnasiehuset, pietetsfulla känslor av saknad och tacksamhet med tanke på allt man fått av fostran, kunskap och glädje.

För tillkomsten av det nya läroverkshuset, som var avsett för 400 lärjungar, var dåvarande rektor Wallinder särskilt verksam. Läktaren, som då omgav aulan på tre sidor, är numera borta sedan 1932 och de gamla träbänkarna ersatta av 360 fasta bekväma sittplatser. Rektorsporträtten alltifrån J.A. Millén på 1850 - talet till Gösta Alestig på 1980-talet inalles 10 stycken pryder aulans väggar.

1900-talet

Så småningom började även de nya läroverkslokalerna bli för trånga. Elevantalet växte, lärosalar för de naturvetenskapliga ämnena saknades. På området mellan läroverket och det gamla gymnasiet uppfördes för dessa ämnen annexet, som togs i bruk 1913. I den gamla gymnasiabyggnaden, ännu en tid använd för undervisning i dessa ämnen, var domkapitlet inrymt och därjämte skolans samlingar av böcker, Stifts- och läroverksbiblioteket, fornsaker och naturalia. Dessa samlingar är nu mera utflyttade. 1904 års skolreform uppdelade läroverket i en nedre latinfri del, realskolan, med inriktning på allmän medborgerlig bildning med en särskild avgångsexamen, realexamen, och ett gymnasium med latin- och reallinje med förberedelser för högre studier som målsättning.

De gamla klassbeteckningarna i gymnasiet "sjätte nedre" (6:1) och "sjätte övre" (6:2) etc. ändrades till ring I, ring II etc.

År 1905 inrättades Skolöverstyrelsen. Därmed upphörde läroverkens underordnade ställning till domkapitlet. Enligt en lag av år 1936 är lektorerna inte längre medlemmar av domkapitlet, som de varit alltsedan biskop Bromans tid (biskop 1673-1693). Eforatet upphörde 1 juli 1958. Biskopen som eforus, d.v.s högste styresman för de allmänna läroverken i stiftet nämnes f.f.g. i 1724 års skolordning. Superintendenterna (officiell titel till 1772, sedan biskop) har betytt mycket för skolans utveckling alltifrån gymnasiets skapare Sven Elfdalium på 1600-talet (i realiteten eforus redan då) till omkring början av 1900-talet. Därför har eforerna i stort sett endast haft uppgifter av ceremoniellt slag i samband med läsårets avslutning.

År 1962 beslutade riksdagen om en ny obligatorisk skolgång om nio år, grundskolan. Därmed avvecklades realskolan successivt. Realexamen avlades sista gången i Karlstad vårterminen 1966. Med 1927 års skolreform öppnades gymnasiet även för flickor; den första studentskan i Karlstad utexaminerades vårterminen 1929. Det gamla läroverket vid Stora torget kom med tiden inte att motsvara de krav, som ställdes på en gymnasieskola. Genom de barnrika årskullarna från 1940-talets början steg elevantalet oavbrutet. Under sista läsåret 1959-60 i det gamla läroverket var elevantalet 1339. Därtill kom lokalernas gradvisa nedslitning och otillräcklighet. Man fick reda sig med provisorier.

Den nya skolbyggnaden på Sundsta, ritad av stockholmsarkitekten David Helldén, togs i bruk hösten 1960. Invigningen ägde rum den 13 december, Luciadagen, 1960. Högtidstalet hölls av statsminister Tage Erlander, student i Karlstad 1920. Skolan var som första skolan i Karlstad byggd efter ämnesrumssystemet och planerad för 630 gymnasister och 300 elever i högstadiet. Under de första åren undervisades där uteslutande gymnasister. Det gamla läroverket vid Stora torget hyste den under avveckling varande realskolan och efter hand vissa avdelningar av gymnasiet. Från och med den 1 juli 1966 övergick huvudmannaskapet för skolan till kommunen. Därmed upphörde benämningen högre allmänt läroverk. Det gamla läroverket delades i två självständiga gymnasier, Sundsttagymnasiet och Tingvallagymnasiet. Studentexamen skulle upphöra. Vårterminen 1968 avlades den för sista gången. Hösten 1966 startade Sundsttagymnasiet med 30 klasser och 812 elever, Tingvallagymnasiet med 32 klasser och 861 elever.

Gymnasiet uppbyggdes efter en princip med en successiv differentiering på olika linjer, såsom humanistisk, samhällsvetenskaplig, naturvetenskaplig och ekonomisk linje. Klassbeteckningarna med ring I, ring II etc. försvann och utbyttes mot årskurs I, årskurs II etc. Uppdelningen av gymnasiet på en latinlinje och reallinje försvann likaledes.

Tingvallagymnasiet bildades av handelsgymnasiets avvecklingsavdelningar, det gamla gymnasiets avvecklingsklasser, nyinrättade avdelningar av det nya gymnasiet och den s.k. fackskolan. Från den 1 juli 1971 sammanfördes gymnasium, fackskola och yrkesskola till en ny skolform, gymnasieskolan, med samma linjeindelning som förut. För Tingvallagymnasiet betydde skolreformen att gymnasiet blev en s.k. allmän gymnasieskola med såväl gamla teoretiska linjer som nya yrkesinriktade.

Tingvallagymnasiet förfogar över det gamla läroverket vid torget, annexet, gymnastikhuset, Gamla Brandstationen (Karlstads första lasarett från 1840-talet), ombyggd 1978/79, nu kallad Alen, vidare Eken, f.d. Flickskolan. Namnet Eken fick byggnaden efter en genomgripande renovering 1975/76. Där undervisas i ekonomiska ämnen. Vidare finns Asken eller "likboa" på lasarettets tid, en liten byggnad för lokalavdelning av lärarnas riksförbund (LR) och slutligen bespisningslokalen i Gamla Saluhallen. Allt detta bildar ett gymnasiesamhälle i Karlstad centrum. Söndagen den 26 oktober 1975 firade Karlstads gymnasium 300-årsminnet av sin tillvaro. Programmet tre väsentliga delar utgjordes av en musikalisk/dramatisk föreställning med oratoriska inslag "En kavalkad med gamla och nya elever", vidare en skolutställning och en minnesskrift. Jubileet hölls i Sundstaggymnasiets aula. Kavalkaden omfattade fyra århundraden 1600-1900, i vilken forna elever fick komma till tals genom dagens elever och lärare. Ur den långa raden av elever, som senare blivit berömda, presenterades fyra i programmet. Först kom emellertid en anonym skara: en grupp 1600-talsdjäknar i tidstypiska dräkter sjungande ett par äldre psalmer. 1700-talet representerades av bl.a. Håkan Hagegård (student 1966), som sjöng solo "Natthimmelen" av E.G. Geijer (elev 1795-1799). 1800-talet representerades av F.A. Dahlgren (elev 1828-1834) och Gustaf Fröding (elev 1875-1880). Hagegård sjöng "Jag sjunger och dansar" (Eriks sång i Dahlgrens "Värmlänningarna") och "Säv, säv, susa" (Fröding). 1900-talet fick komma till tals genom Tage Aurell (elev 1906-1913) med utdrag ur hans bok Viktor, där författaren ger oss glimtar från sin skoltid. Frödings hjältedikt Balen, där skalden dansar med Elsa Örn, framfördes av två gymnaster i en dramatiserad version. En tillfällig utställning om sekelskiftets gymnasium var anordnad i Gamla gymnasiehuset och röntte stort intresse.

Iden har sedermera utmynnat i ett beständigt skolmuseum på samma plats med tre skolformer representerade: läroverk, flickskola och folkskola. Museet invigdes 1980.

Minnesskriften vid 300-årsjubileet "Karlstads gymnasium 1675-1975" skildrar i 14 kapitel skolans liv och traditioner alltifrån 1600-talet till nuvarande tid. Gymnasiets grundare Sveno Benedicti Elfalius, stiftets förste superintendent 1647-1666, intar självfallet ett hedersrum i boken. Efter jubileumsprogrammet följde ett fackeltåg med 150-200 elever och andra deltagare till Elfdalusbyst vid Domkyrkan, där en krans av cypress nedlades, på vars blågula band stod: "Gymnasiet 1975 hyllar dess grundare 1675"

Tingvallagymnasiet har under åren blivit varsamt renoverat och fått ett nytt gjutjärnsstaket runt parkstrimlan mot torget, sedan det gamla från 1870-talet slitits ned, varjämte aulan undergått betydande förbättringar. Detta gymnasium har bakom sig en lång och ärorik historia med framsynta eforer och rektorer i skolans ledning, ett arv, som förpliktar. Generationer av minnesgoda forna elever har givit värtaliga uttryck för sin tacksamhet för vad skolan gett dem av kunskap, fostran och glädje. Därom vittnar minnesskrifter och särskilt den stora mängd stipendier och premier jämte andra gåvor, som de skänkt sin gamla skola alltifrån 1700-talet fram till våra dagar.

Ett viktigt inslag i Tingvallagymnasiets historia utgör den s.k. Tingvalladagen. Under årets lopp har lärare och elever framfört önskemål om en samlande tradition, det fanns menade man så litet som förenade och höll samman skolans splittrade värld. Det gällde att hitta ämnen, som ökade elevernas kunskaper om ett visst tidsskede eller ett aktuellt ämne. Alla skulle medverka och visa vad de kunde åstadkomma genom sin spontana skaparglädje och fantasi.

Premiären ägde rum den 7 maj 1982 och blev mycket lyckad. Temat var 30-talets skola, då alla både lärare och elever drogs in i ett rollspel med morgonbön och lektioner i tidstrogen 30-talsstil och dito kläder. 30-talets stränga ordningsregler tillämpades. På eftermiddagen var Stora torget skådeplatsen för olika aktiviteter med sång, musik, dans m.m. Det tilldrog sig stor uppmärksamhet och uppskattning av allmänhet och massmedia. Detta blev inledningen till en ny och betydelsefull tradition för skolan och den har man sedan fullföljt på liknande sätt. År 1990 ägde den rum för 9:e gången den 17 maj. Temat var: "Filmens värld".

Även en annan verksamhet bör nämnas. År 1947 tillkom Karlstads Läroverks Kamratförening med uppgift att tjäna som en sammanhållande länk mellan forna elever och stärka känslan av samhörighet med deras skola. I detta syfte har föreningen under åren samlat tusentals gamla skolkamrater, spridda jorden runt, till regelbundna jubileer och andra sammankomster.

Ett annat medel är föreningens årsskrift "Fårbenet", dess viktigaste språkrör utåt. Den utkom med sitt första tunna nummer år 1948. Efter hand har den vuxit till allt större omfång och utgör en värdefull krönika över nytt och gammalt med hundratals bilder av lärare och elever, minnesanteckningar, personalia av olika slag, artiklar om skolans liv och verksamhet förr och nu m.m. Hösten 1987 bereddes plats för föreningens samlingar av årsskriftens alla nummer, foton och tavlor, arkivalier och gåvor av minnesgoda fördettingar. Arkivet ligger på nedre botten i Tingvallagymnasiets administrationslokaler, den s.k. Alen. Det är tillgängligt för alla forna såväl som nuvarande elever och lärare, som har intresse av att närmare studera det gamla läroverkets, nu Tingvallagymnasiets, historia, ett av landets äldsta gymnasier med anor från 1600-talet.

Att få kontakt med det förflutna, få en inblick i en annan tid och värld, både när det gäller skolan och samhället, kanske ana något av det sammanhang, vari vi lever, är viktigt.